
A férfi, aki felpofozta Szálasit

Az Egyesült Államokba történt magyar kivándorlás egy jól feltérképezett és a magyar–amerikai kapcsolatok ünnepezt fejezete, legalábbis abból a szempontból, hogy számtalan történész és etnográfus foglalkozott behatóan a témával. Noha magyarok „mindig” jelen voltak a tengerentúli köztársaság életében, a masszív magyar kivándorlás az 1880-as években kezdődött és gyakorlatilag – kisebb-nagyobb ingadozásokkal – az első világháborúig tartott. Pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de a becselesek körülbelül egy millió magyar kivándorlóval számolnak. Noha a téma feldolgozottsága igen magas, néha mégis adódik egy-egy figyelemfelkeltő kiegészítés. A jelen kötet is ebbe a sorba tartozik, amely egy magyar kivándorló önéletrajza. Ami talán megkülönbözteti egyéb kordokumentumoktól, az nem csupán a hosszú időt átívelő narratíva, hanem a szerző, *Martin Himler* kalandos életútjából is adódik, amely a tizenkilencedik század végi szénbányák világától egészen a második világháború utáni Magyarorszáig tart.

Himler 1888-ban született Pásztón, tizenegygyermekes zsidó család gyermekeként, majd a közeli Mátraverebélyre költöztek, ahol a helyi kocsmát vezette a család. Himler érdekesen ír, néhol egészen néprajzi hitelességgel tárja elénk a tizenkilencedik század végi mindennapokat az Almásy grófhhoz tartozó birtokon és környékén, majd később a fővárosban. Iskoláit Pásztón, majd Turócszentmártonban, később pedig rövid ideig Budapesten végezte. Megtudjuk, milyen körülmények között tengette életét egy fiatal, komoly iskolai végzettség nélküli, németül nem beszélő zsidó fiatalember a budapesti századelőn. A zsidó vallás nem vonzotta, kifejezetten korlátozónak érezte, s később Amerikában hivatalosan is

áttért a katolikus vallásra. Sok honfitársához hasonlóan, számára az Egyesült Államok jelentette a szabadulás lehetőségét, amiben nem kis mértékben dominált az akkori hároméves kötelező katonai szolgálat. Eredetileg csak pénzgyűjtés céljából vándorolt ki, mint annyi sok más magyar, s sokukhoz hasonlóan, végül kint ragadt. Noha a kollektív tudásunk elég bő a kivándorolt magyarokról ebben az időben, üdítő érdekesség olvasni az odaútról, annak sajátosságairól, s a megérkezés körülményeiről. Szintén némileg meglepő szempont, hogy Himler családjában szégyenként éltek meg kivándorlását, hiszen azt megfutamodásnak tekintették.

Képet kapunk az Amerikába megérkező, s a körülményeket nem ismerő magyar bevándorlók sokszor sanyarú helyzetéről. A tizennyolc éves Himler – számos előtte és utána érkező honfitársához hasonlóan – a szénbányákban kezdte. Érzékletesen mutatja be a kezdő bányász életét, s nehéz munkáját, amit Himler, néhány a hajón dolgozó társával egyetemben nyolc nap után feladott és más munkalehetőség után nézett. Először Portsmouth, Ohio, majd New Boston, Ohio következett – ez utóbbi helyen a helyi acélgyárban dolgozott Himler. A Portsmouth-ban töltött néhány nap is pozitív tapasztalat volt, ami arra a belátásra készítette Himlert, hogy „tudtam, sosem fogom elhagyni ezt a csodálatos országot... Beleszerettem Amerikába azon a napon, és a szerelem kitartó, soha el nem múló szeretet volt”. (37. o.) És ez az érzés kitartott mindamellet, hogy rengeteg kisebb-nagyobb inzultus érte a bevándorlókat, például a nativizmus (általános idegengyűlölet) felerősödése következtében. Tíz hét után Himler továbbállt és Clevelandban kötött ki. Itt különböző munkákat végzett kifejezett gyakorisággal váltogatva őket. Ezután rövid ideig Pennsylvaniában bányászkodott, majd New York következett. Ezekben az időkben, és később is, Himler kívülállónak érezte magát az Egyesült Államokban, és az érzés elkísérte egészen addig, amíg nem lett hivatalosan a kormány alkalmazottja a második világháború során – harminchét évvel később.

Természetesen az 1907-es recesszió nem segített könnyen munkát találni, s Himler pénz nélkül tengődött. Érzékletes képet ad, hogyan próbált – sok ezred magával – munkát találni, koldulni,

meleg ételhez vagy szálláshoz jutni. Azután megint a West Virginia-i szénbányában találta magát, miután egynapos osztrigahajós szolgálat volt a soron, majd ismét New York, s további helyszínek – igazi csavargó életet élt. Később New Orleans következett, amikor is Himler egy csavargó-társadalom része volt, amely életvitelt nagyon élvezte, majd visszatért New Yorkba.

Tisztelettel adózik a bevándorlók nagy tömegének, akiknek véleménye szerint nagy része volt Amerika felvirágzásában munkaerejüknek köszönhetően, s különösen dicséri az asszonyokat, akik áldozatos munkával látták el a férjeiket, gyermekieket, a háztartást, s a sok esetben náluk megszálló fizetővendégeket. Változatos élete, s annak változatos leírása szórakoztató, élénk tárja a kor Amerikája magyar bevándorló közösségének jellegzetességeit: a különböző magyar társaságokat és azok közötti rivalizálást, az otthon maradt családtagoknak és ismerősöknek az amerikai prosperálást bizonyítandó fényképek hazaküldését, a munkalehetőség hiányát és nehézségét, a nélkülözést, stb. Himler dolgozott magyar nyelvű újságnak, miközben segítette szobádozó cipőboltjának forgalmát, később postai úton rendelhető árukat reklámozott, s különösen ez utóbbi állásnak köszönhetően végül lassan anyagilag rendbe jöttek a dolgai. Az évek alatt eléggé kiismerte az üzleti élet fonákságait ahhoz, hogy a különböző magyarok által lakott vidékekre járjon árusként (peddler). Ebben a „szakmában” sikeres volt, és miután megszerezte az amerikai állampolgárságot 1913-ban, azon a nyáron – hat év után – hazalátogatott Magyarországra, amit később további hazautazások követtek. Ennek rövid leírása is jó képet fest a sok ezer egyszer vagy többször, esetlegesen vagy véglegesen hazatért „amerikások” itthoni fogadtatásáról. Az Egyesült Államokba való visszatérte után lapkiadásba fogott, melynek elsődleges feladata magyar származású bányászok tájékoztatása és támogatása volt, hiszen rengeteg kisebb-nagyobb visszaélés áldozatai voltak. Ez a lap, a *Magyar Bányászlap* (*Hungarian Miners' Journal*) hamarosan széleskörű előfizetésnek örvendett, s az első világháború alatt kifejezetten jövedelmező heti lappá nőtte ki magát. Egyszer még Károlyi Mihályt is elkísérte West Virginiába, hogy az találkozzon az ottani magyar bányászokkal – és adományt kérjen tőlük.

Az első világháború végére Himler kezdte unni magát és lapkiadói vállalkozását, és vállalkozói szemlélete – a bányászok sorsa iránt érzett felelősségével együtt – új úton indította el. A háború után ismét visszatért szülőhazájába, s nem csupán családi látogatásról volt szó. Herbert Hoover ugyanis megbízta, hogy térképezze fel, mennyire és miként szükséges gyermekélelmezési pontokat felállítani Budapesten. Miután visszaérkezett az USA-ba, a bányászati vállalkozás nem várt nehézségeivel kellett megküzdenie. Ennek az lett az eredménye, hogy megalapította Himlerville-t Kentucky legkeletibb szélén, s megvalósított egy bányászfalut, melyet magyar származású munkások népesítettek be. A közel nyolcvan ház, amely a munkásoknak épült, a kor színvonalának csúcsát jelentette egy bányászfalu szintjén: fürdőszoba, folyóvíz, csatornázás. A vállalkozás szerencsétlenségére, a háború utáni években a szénárak nagyot zuhantak, így egyre nehezebb volt életben tartani a vállalkozást, de egy jóindulatú bankár segített. 1921-ben újabb két hónapra hazalátogatott, és minden egyes ilyen alkalommal született írásnál nem győzte bírálni a Horthy-rendszert.

Felépítetett egy templomot és egy kétszáz fős általános iskolát, ahol angolul és magyarul is folyt oktatás, és amelyik Kentucky állam legjobb színvonalú iskolája lett. Sőt, esti iskolában készítette fel a magyar bevándorlókat az állampolgári ismeretekre, hogy azok sikeresen meg tudják szerezni az amerikai állampolgárságot. Rezesbandát hívott létre, mozifilmvetítések voltak, s az eleinte ellenséges környékbeliek is egyre inkább elfogadták Himlerville-t, aminek talán köze volt ahhoz is, hogy Himler sikeresen vette fel a harcot a Ku Klux Klan helyi szervezeteivel. A szegény megyében a bevándorolt magyarok magasabb életszínvonalon éltek, mint akármelyik helybéli. Himler szerint a bányászfalut „mint érdekes szociális kísérletet az egész Amerikában és a világon ismerték”. (190. o.)

Évekig sikerült üzemeltetni a bányát, még ha veszteségesen is, de előbb-utóbb szembe kellett nézni az elkerülhetetlennel: a vállalkozás 1928-ban csődbe jutott, s a telep gyakorlatilag megszűnt. Himler kérésére a nevet is megváltoztatták, azóta Beauty (Szépség) a település neve. Ekkor jelentkezett először rosszindulatú daganat

a szájpadrólásán. Az orvosi beavatkozás és vizsgálatok viszont jó eredménnyel zárultak. Innentől lapkiadással és szerkesztéssel foglalkozott Columbusban (Ohio állam). Emellett a középnyugati és különösen az északnyugati farmgazdaságokhoz próbált megfelelő embereket találni a The Chicago, Milwaukee, St. Paul, and Pacific Railroad vasúttársaság égisze alatt (Dakota államban egy magyar farmerkolóniát alapított). Ennek a tevékenységnek a gazdasági világválság vetett véget, miután Himler Clevelandbe költözött, s újabb lapot indított útjára *The New American* címmel, amely teljes egészében angol nyelvű lap volt. A kedvezőtlen gazdasági helyzet azonban tönkre tette ezt a vállalkozást is. 1932-ben Detroitba tette át székhelyét. A *Magyar Bányászlap*-ot viszont egészen 1943-ig, második világháborús szolgálatba vonulásáig szerkesztette, amit utána unokaöccse vitt tovább. Himler részt vett Franklin Delano Roosevelttel New Deal-t népszerűsítő kampányában 1933-ban és 1935-ben, de annak harmadik jelöltsége eltaszította az elnöktől. 1936-ban megszervezte az Amerikai Magyar Szövetséget (American Hungarian Federation), majd 1938-ban megint visszatért egy rövid időre Magyarországra, de újfent nem tetszett neki az, amit itt tapasztalt.

A második világháborúban Pearl Harbor (1941. december 7.) után egyből felajánlotta szolgálatait az amerikai kormánzatnak, de csak két évvel később kérték erre fel. Az amerikaiak titkos katonai szervezetéhez az OSS-hez (Office of Strategic Services) osztották be, s ebben a kapacitásában végül már a háború vége után, az amerikai megszállási övezetben foglalkozott a prominens magyar hadifoglyok kikérdezésével. Itt volt alkalma kihallgatni többek között Szálasi Ferencet vagy Endre Lászlót, akik közvetlenül is felelősek voltak számos családtagja meggyilkolásáért. Noha az emlékirat nem tér ki rá, állítólag egy jó nagy pofon győzte meg Szálasiat arról, hogy válaszoljon Himler kérdéseire. Nem csoda, ha ez élete egyik legmegpróbáltatásosabb, rövid időszaka volt lelki értelemben. Szeptemberben Dálnoki Miklós Béla invitálására Budapestre utazhatott, de nem sok pozitív élmény érte. 1945 októberében tért vissza az Egyesült Államokba, de szinte egyből visszavezényelték Bécsbe,

ahol szintén kellemetlen időszakot élt meg. Itt elsősorban a párizsi békekonferenciára gyűjtött anyagot, s ehhez többször Budapestre is kellett utaznia 1946 során. Végül 1946 júniusában tért végleg haza az USA-ba és szerelt le az amerikai hadseregtől.

Sokszor megfigyelhető, hogyan azonosítja Himler magát Amerikával, mennyire büszke, hogy az Egyesült Államok állampolgárának nevezheti magát. Ez nem meglepő, hiszen korábban számtalanszor panaszkodott kívülállóságára, akár faji, akár bevándorló alapon. Az amerikai kormányzat részére végzett titkosszolgálati munka kapcsán „először életemben nem éreztem kívülállónak magam”. (247. o.) A szöveg hirtelen, a hidegháború kezdetén ér véget, aminek számos oka lehet. Mindenesetre ez igen sajnálatos tény, mert az 1960-ban elhunyt szerző még bizonyára rengeteg érdekességgel tudott volna szolgálni az 1950-es évek béli magyar kolóniák és bevándorolt személyek, illetve azok leszármazottainak sorsáról, tapasztalatairól és az Egyesült Államokhoz és egykori hazájukhoz fűződő viszonyukról.

Sokszor fillér és cent pontossággal idézi vissza bizonyos dolgok árait, vagy éppen keresletét, ami arra enged következtetni, hogy vagy szörnyen éles memóriája volt, vagy hogy alkalmasint készített naplójegyzeteket, noha az utóbbiról nem esik szó az emlékiratokban. A könyvet bőséges fényképgyűjtemény teszi gazdagabbá. Ezek Himler élete amerikai szakaszának fontos és tudtommal eddig nem látott fényképei, melyek az olvasó elé tárják bevándorló éveit, s különböző munkáit az Egyesült Államokban.

Miért is öröndetes ez a most megjelent önéletrajzi írás? Nem irodalmi színvonala miatt, noha olvasmányos anyaggal állunk szemben, hanem a sok szempontból történeti érdekességgel szolgáló leírás miatt, ami megőriz valamit az Egyesült Államokba kivándorolt magyarok sorsából, mindennapi nehéz életéből, ottani mikróközösségeik állapotáról. Ugyanakkor jól rámutat arra az amerikai gyakorlatra, hogy a kormány különböző szervei hogyan tudták hasznosítani a világ minden részéből érkezett bevándorlókat nem csupán olcsó munkaerejük miatt, hanem stratégiai szempontból is: mindig találtak olyan személyeket, akik szellemiségükben

már amerikaiaknak tekintették magukat, de kapcsolódásuk miatt az anyaországukhoz, elsősorban nyelvi szempontból, megkönnyítette az amerikai hadsereg és hírszerző szervek dolgát a háború alatt és után. Tervezik a kötet magyar kiadását is, amely igen érdekes színfoltja lesz a magyar–amerikai kapcsolatokkal foglalkozó irodalomnak.

Martin Himler, *The Making of an American. The Autobiography of a Hungarian Immigrant, Appalachian Entrepreneur, and OSS Officer* (Egy amerikai születése. Egy magyar bevándorló, appalache-i üzletember és titkosszolgálati tiszt önéletrajza). Knoxville, Tennessee: The University of Tennessee Press, 2018. xxix + 298 o.

Peterecz Zoltán